

Yakın Geçmişte Camilerin Farklı Kurumlara Tahsisi ve Askeri Amaçlı Kullanımı Üzerine Bir İnceleme

Ömer OBUZ

Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Doctor, Yuzuncu Yil University Faculty Of Letters

ID: 309250

omerobuz@yyu.edu.tr

Öz

1923-1950 arası dönem, Türkiye Cumhuriyeti'nin inşa ve yeni baştan yapılandığı bir sürece işaret etmekteydi. Bu dönemin hakimi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 27 yıl boyunca iktidar koltuğunda oturdu. Bir devrim partisi olarak CHP öncülüğünde yürütülen politikalar ve toplum mühendisliğiyle ilgili olarak literatürde çeşitli eleştiriler söz konusudur. Yapılan eleştirilerden birini de tek parti dönemindeki cami politikaları oluşturur. Bu çalışmanın odaklandığı husus da geçmişten günümüze tartışılmalı olan bu konudur. Lakin bu çalışma, satılan cami ve mescitlerden ziyade askeriye tarafından kullanılan, farklı kurumlara tahsis edilen camiler üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışmada 1920'lerden 1950'ye farklı işler için kullanılan camiler, konuyla ilgili yapılan değerlendirmeler ve yasal düzenlemeler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Cami, Mescit, İkinci Dünya Savaşı, Cumhuriyet

A Research on the Allocation of Mosques to the Various Institutions and Their Military Use in the Near Past

Abstract

The term between 1923 and 1950, is the period in which the Republic of Turkey was constructed and restructured. The Republican People's Party (CHP), the ruling party of this period, had the power for 27 years. There are various criticisms in the literature related to the politics and social engineering carried out under the leadership as a revolutionary party. One of these criticisms is the mosque policies in the single-party regime. The issue, which has been discussed from the past to the present, has been focused on in this study. However, the study focuses on the mosques used for military purposes or allocated to the other institutions rather than the mosques and prayer rooms that were sold. The mosques used for different purposes between 1920s and 1950s, the evaluations and the legal acts on this issue are discussed in this study.

Keywords: The Republican People's Party (CHP), Mosques, Prayer Rooms, II. World War, Republic

Giriş

Türkiye’de uzun yıllar boyunca tartışılan tek parti dönemi cami politikalarıyla ilgili çok çeşitli değerlendirmeler yapıldı ve hala yapılmaktadır. Konuyu bilimsel bir açıdan ele alma niyetinde olduğumuz bu çalışmanın odaklandığı husussa daha ziyade asli amacı dışında kullanılan camiler, buna yönelik yaklaşımlar ve bağlantılı olarak bu durumun herhangi olumsuz durum yaratıp yaratmadığıdır.¹ Bilindiği gibi Cumhuriyet, oldukça sıkıntılı safhaların sonucunda ilan edildi. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yılları pek çok insan kaybına, ekonomik zorluklara ve kentlerin harap olmasına yol açan dramatik hadiselerin nedeni olan zorlu süreçlerdi. Aynı zamanda yaşanan bütün bu süreçler, Cumhuriyeti ilan edecek geleceğin asker kökenli kurucularının düşünce dünyalarını da şekillendirdi. Nitekim Türkiye’nin yapılandırıldığı dönem boyunca, devleti ve toplumu dizayn eden unsurlardaki toplumsal muhayyile seküler bir anlayış öngörürken, bağlantılı olarak dini devlet kontrolüne alarak yeni devleti laikleştirmek hedeflendi. Osmanlı mirasını kabul etmeyerek arıza kaynağı olarak değerlendiren devrimci kadronun bu hedef kapsamında attığı adımlarsa karşıtını yaratarak Osmanlı’nın yaşattığı toplumsal dokuyu korumak ve geleneksel dini yaşantılarını sürdürmeyi isteyen başka bir grubun düşünce dünyasının netleşmesine etki etti. İşte günümüze dek bu karşıtlığın yansımaları, cami bahsinde yapılan tartışmaların kaderini de belirlemiş oldu.

İmparatorluğun geleneksel düzenini sağlıklı bulmayan, dini daha ziyade vicdanlarda görmek isteyen ve öyle ki kontrolü altında olmasını var oluş sebebi sayan yeni iktidar, toplumsal sahada dinin etki alanını sınırlamak ve hiç olmazsa daha ılımlı bir dini anlayış ikame etmek istiyordu. Bu, İslamiyet’e ve Onun mabedi cami ve mescidlere topyekun bir karşıtlık olarak değerlendirilemezse de rejimin bu konularda varisi olduğu İmparatorluk kadar hassas olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

¹ Konuyu bilimsel açıdan ele alan iki çalışmadan söz etmek gerekir. Bunlardan biri Necdet Öztürk tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve daha sonra 1995 yılında kitaplaştırılan “Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi” ismiyle neşredilmiştir. Diğeriyse A. Kıvanç Esen tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan ve daha sonra gözden geçirilerek 2011 yılında, Tarih ve Toplum dergisinde yayınlanan “Tek Parti Dönemi Cami Kapatma/Satma Uygulamaları” isimli çalışmadır. Bu iki çalışma dışında Mehmed Şevket Eygi tarafından hazırlanan “Yakın Tarihimizde Cami Kıyımı” isimli bir çalışma da vardır. Bu çalışmada, 1966’da Yeni İstiklal gazetesinde “yok edilen” camilerle ilgili ülkenin çeşitli kentlerinden okuyucuların gönderdiği mektuplar yer almaktadır. Ayrıca cami ve mescitlerle ilgili çeşitli basın organlarında yer alan haberler de kitaba eklenmiştir.

Türkiye’de 1923 sonrasında cami ve mescitleri ilgilendiren bazı yasal düzenlemeler söz konusudur. Bunun ilk hukuki belgesi Diyanet İşleri Reisliği tarafından hazırlanan 12 Haziran 1924 tarihli talimatnamedir (Esen, Güz 2011:95). Nitekim yapılan bir dizi çalışmanın ardından tasnife 1927 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu’nun 14.maddesi gereğince Diyanet İşleri Başkanlığının hazırlayıp İcra Vekilleri Heyetince 8 Kanunusani/Ocak 1928 tarih ve 6061 sayılı kararıyla yürürlüğe giren “talimat” ile başlanmıştı (Öztürk,1995: 475).

25 Aralık 1932 tarihindeyse İcra Vekilleri Heyetince 13671 sayılı: “Türkiye Cumhuriyeti İçindeki Camiler ve Mescitlerin Sınıflara Ayrılması ve Kadrolarının Tespiti Hakkındaki 8 Kanunusani 1928 Tarihli ve 6061 Sayılı Talimatnameyi Tadilen Yeniden Yapılan İlişik Talimatnamenin Meriyete Konulması” kabul edildi. 20 maddelik bu kararnamenin 3.maddesinde camilerin tasnif esasları belirtiliyordu (Resmi Gazete, 16 Kanunusani 1933). Önceki talimatnameye göre daha ayrıntılı olan talimatnamenin dördüncü maddesindeyse kadro harici bırakılacak cami ve mescitlerin esasları açıklandı ve herhangi bir caminin tasnif içinde kalabilmesi için şu esaslar belirtildi:

- 1- Beş vakte küşade bulunması,
- 2-Cemaati olması,
- 3-Civarındaki camilerle arasındaki mesafenin beş yüz metreden dun (az) olmaması,
- 4-Mamur olması,
- 5-Memleket haritasına nazaran müstakbel vaziyetinin emin olması lazımdır (Resmi Gazete, 16 Kanunusani 1933).

A. Kıvanç Esen, Evkaf Umum Müdürlüğü’nün hazırladığı bu talimatnamenin, camilerin tasnif ve harici bırakılma esaslarını çoğalttığını, ayrıca tasnif harici bırakılma istisnalarını azaltarak önceki talimatnameden daha fazla caminin kadro haricine çıkartılıp kapatılması amacıyla kaleme alındığının öne sürülebileceğini dile getirmektedir (Esen, Güz 2011: 108).

Bu düzenlemelere rağmen ve fiili olarak her ne kadar tasnif dışında bırakılan cami ve mescitlerle ilgili uygulamalar varsa da tasnif dışında bırakılan camilere tam olarak ne yapılacağına dair açık bir hüküm yoktu. Dolayısıyla 1935 yılında çeşitli yasal düzenlemelere gidildi (Öztürk, 1995:473-478). 1935’e kadarki mevcut belirsizlik 5 Haziran 1935 tarihli ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ve 15 Kasım 1935 tarihli, 2485 sayılı Cami ve Mescidlerin Tasnifine ve Tasnif Harici Kalacak Cami ve Mescid Hademesine Verilecek Muhassasat Hakkında Kanun ile giderildi (Esen, Güz 2011: 109).

22 Kasım 1935’de Resmi Gazete’de neşredilen 2845 sayılı kanun’un ilk maddesinde şunlar belirtilmekteydi:

“Evkaf Umum Müdürlüğüne, Cami ve mescidler hakikî ihtiyaca göre tadilen tasnif ve zaman ve mekân itibarile birleştirilmesi kabil olan vazifeler birleştirilmek ve hizmetlerin icablarına göre lâzım gelen nakiller yapılmak suretile hademe kadroları tesbit olunur. Tasnif harici kalacak cami ve mescidler usul ve mevzuata göre kendilerinden başkaca istifade edilmek üzere kapatılır. Kapatılan cami ve mescid hademesinin vazife ve tahsisatları yeni bir vazifeye tayinlerine kadar nısıf ve bunlardan yaşı elli ve aynı zamanda hizmet müddeti yirmi yılı doldurmuş olanların vazife ve tahsisatları tam olarak verilir.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 15.11.1935:59; Resmi Gazete, 22 Teşrinisani 1935: 5795; Esen, Güz 2011:110).

Cami satışını mümkün kılan bu düzenlemede dahi tasnif/kadro haricine çıkarılan camilerin satılacağı doğrudan belirtilmemektedir. Zira bu TBMM’deki görüşmeler esnasında da gündeme getirilir. Hatta Manisa Milletvekili Refik İnce bu belirsizliğe dikkat çeker. Buna karşılık Evkaf Umum Müdürü Fahri Bey ise “tasnif neticesinde lüzum kalmayan cami ve mescidler satılır” diyerek bu belirsizliği ortadan kaldırır.²

Cami satışlarının hukuki altyapısı 1935 yılındaki yapılmışsa da Öztürk yaptığı incelemeler sonucunda ilk cami ve mescitlerin 1927 yılında satıldığını tespit etmiştir. Sayısını tespit etmek kolay olmasa da Türkiye’de yüzlerce cami ve mescit satılmıştır. Ve Öztürk çalışmasında 1926-1972 arasında 3900 hayratın satıldığını, bunların yüzde 84’nün 1926-1949 arasında olduğunu söyler. Nihai olarak toplamda 2815 cami ve mescit satışından bahseder. Türkiye’de yoğun olarak cami satışı 1937 ve 1938’de olmuştur (Öztürk, 1995: 485,492). Satış kadar olmasa da camilerin tamir edilmesi için ödenekler ayrıldığı ve kararlar alındığı da anlaşılmaktadır. Bu kararlar tarihi ve mimari kıymeti olan camiler için alınmıştır. Öyle ki 1930’larda Türkiye’de yükselen Avrupalı ulus-devlet tahayyülünün bir yansıması olarak değerlendirilebilecek bu yaklaşım birazdan görüleceği üzere belgelerin ruhunda da yer almaktadır.

Camilerin tasnif dışı olup olmayacağıyla ilgili hüküm getirilmesine rağmen eldeki verilerden anlaşılacağı gibi buna çok da riayet edilmemiştir. İçlerinde oldukça kıymetli olan bazı camiler gelişigüzel bir biçimde Halkevi, yatakhane, kütüphane, okuma salonu, anbar, depo, müze gibi çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Ne var ki camilerin çoğu daha ziyade askeriye tahsis edilmişti. Cumhuriyetin zorlu koşullarda gerçekleşen ilanı, askerlerin içeride ve dışarıdaki caydırıcı gücünün önemi ve rejimin muhafızlığı

² Camilerin tasnifi ve cami satışlarının hukuki zeminini oluşturan düzenlemeler ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Esen, s.95-111.

şeklindeki görevi oldukça hayati olduğundan ihtiyaçlarının giderilmesi öncelikli idi.

Bazı mabedlerin kütüphane ve okuma salonu, müze ve askeriye ihtiyaçları için tahsis edilmesi ise Cumhuriyet ideolojisinin yaklaşımını ve felsefesini göstermekteydi. Ordu rejimin koruyucusu, kütüphane ve okuma salonları medenileşmenin aracı, müzelerse milli bilinç inşasının sembol mekanları idi. Bilindiği gibi müzeye çevrilen camiler arasında en meşhuru ve günümüze kadar tartışılanı Ayasofya Cami'dir. Maarif Vekilliğinin 14 Kasım 1934 tarihli tezkeresinde caminin müzeye çevrilmesi isteniyordu, ne var ki gerekçe tarihi kıymeti sebebiyle müzeye çevrilmesinin bütün Şark alemini sevindireceği ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracığı olarak belirtiliyordu (BCA, 030.18.01.02/49.79.6).

İzmir'in Tire kasabasında eski eserlerden Aydınoglu Yahşi Bey Cami'nin müze yapılmak üzere Maarif Müdürlüğüne verilmesi, Vakıflar umum Müdürlüğü'nün tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine 4.7.1935'de İcra Vekilleri heyeti tarafından onandı (BCA, 030.0.18.01.02/57.61.4). Kiliseden olma İstanbul'da Fethiye, Kariye ve Perizat Hatun Camileri de müzeye çevrilen yapılarıdır (BCA, 030.18.1.2/125.18.16; Öztürk, 1995: 505).

İstanbul Yedikule'deki İmrahor Cami 1945'de müze olarak kullanılmak üzere Milli Eğitim Bakanlığına tahsis edildi (BCA, 030.18.1.2/109.70.6). Yine İstanbul Yenibahçe'deki Fenari İsa Camisi 22 Şubat 1946 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığına müze olması koşuluyla tahsis edildi (BCA, 030.18.1.2/110.15.11).

Dolmabahçe Cami ise Deniz Müzesi yapılmasından 14 yıl sonra, 1951'de cami haline getirildi (Öztürk, 1995:507). Yukarıda kısmen değinildiği gibi müzeler oluşturmaya yönelik bu hassasiyet, geleneksel yapıyı kırmak isteyen, bu bağlamda çareyi ülkenin laikleştirilmesi ve seküler milli kimlik inşasında gören ulus-devletin temel yaklaşımıydı. Müze oluşturulurken camilerin değerlendirilmesi kanımızca bunun bir vechesiydi. Ne var ki nedeni ne olursa olsun camilerin asli amacı dışında kullanılması bir kesimin hafızasında olumsuz çağrışımlar yapıyor ve konuyla ilgili istek şikayetlerini ilgili mercilere iletiyorlardı.

Diyanet İşleri Başkanı Şerafettin Yaltkaya 1946'da Başbakanlığa yazdığı yazıda Ünye'de bulunan Saray Camii'nin yıllardır cezaevi olarak kullanıldığını, pek çok müracaata rağmen boşaltılmamasının toplumda şikayet konusu olduğunu belirtiyor ve Ramazan'ın yaklaşmasından ötürü caminin süratle boşaltılması gerektiğini söylüyordu (BCA, 030.10/26.151.24).

Gaziantep'teki Nuri Mehmet Paşa Cami de 1945' dek Yapı ve Yol Limited Şirketine depo olarak kiraya verilmiş, 1945 yılı Ağustos ayında ise Bakanlar Kurulu kararı ile müze olarak kullanılmak üzere Eğitim Bakanlığına verilmişti (BCA, 030.10/192.318.35). Demokrat Parti (DP) döneminde

Gaziantep eşrafından kişiler Meclise bir dilekçe gönderdiler. Kentin en yoğun mahallelerinin ortasında bulunduğunu belirttikleri Nuri Mehmet Paşa Camiinin CHP döneminde yanlış bir kararla müze haline getirildiği, ahalisinin tamamının müslüman olduğu bir muhitte ibadethaneye olan ihtiyacın giderek arttığı, halkın bu ecdat yadigarı yapının müze olmasını esefle karşıladığını, kentte müze haline getirilecek pek çok eserin bulunduğunu, bu yüzden de söz konusu caminin ibadete açılmasını istemekteydiler. Konunun Vakıflar Umum Müdürlüğü ve Valilik nezdinde tetkik edilmesinden sonra Başvekil müsteşarı, Meclis Dilekçe Komisyonuna yazdığı 1954 tarihli yazıda, bölgede ibadete açık iki caminin daha olduğunu, bu müracaatın halkın hakiki ihtiyacından değil, kimi “mutaassıbın” iddiasından ibaret olduğunu ve ciddi paralar harcadığını belirtilerek binanın tahliyesinin mümkün olmadığını belirtiyordu (BCA, 030.18.1.2/125.18.16).

Tek parti döneminde camiler çeşitli işlerde kullanmak için kimilerinin menziline olmayı sürdürdü. 1937’de Bingöl Valiliği, Dördüncü Umumi Müfettişliğine sunduğu raporda kent içerisinde tarihi kıymeti olan Bültenbey Cami’sinden başka vakıf binası olmadığını ve bunun da harap olduğunu, bu nedenle tamirinin uygun olacağını bildirirdi. Dördüncü Umumi Müfettişlik de tarihi kıymete haiz olan bu yapının aslını ve tarihi yazılarını muhafaza etmek şartıyla tamirinin doğru olacağını belirtiyordu. Vakıflar Umum Müdürlüğü ise yapılan yazışmalar sonucunda caminin tamamen harap ve mimari yahut tarihi kıymeti olmadığından “kaimen tamirinin” mümkün olmadığını, gelecek yıl o civarda cami inşasının dikkate alınacağını ifade etti (BCA, 030.10/192.316.10).

Trakya Umumi Müfettişliği tarafından 1938’de Başvekalete yazılan bir yazıda Çorlu’da Mimar Sinan tarafından yapılan Süleymaniye Cami’nin Balkan Savaşı sırasında Bulgarlar tarafından tahrip edildiği ve o zamandan itibaren de esaslı bir tamir görmediği ve buranın kütüphane olacağından yıkılan minaresinin yaptırılmasına gerek olmadığı belirtilmekteydi. Buna karşılık Vakıflar Umum Müdürlüğü Caminin yapılan tahkikat neticesinde kütüphane olmasına elverişli olmadığını, dışarıdan bir mabet ihtisamı gösteren ve günün icaplarına da uymayacağından bu caminin gerekli tamiratının yapılarak yine mabet olarak kullanılmasının uygun olacağını ifade etti (BCA, 030.10/73.480.4).

1945 yılında ise bir başka karar alındı ve içlerinde Selçuklu dönemine ait camilerin de olduğu bazı yapılar müze ve müze deposu yapılmak üzere Milli Eğitim Bakanlığına tahsis edildi. Bunlar arasında Konya’da Alaattin ve Sahip Ata, İstanbul’da Fethiye, Kariye ve Perizat Hatun Camileri, Ankara’da İsfahani mescidi, Eskişehir’de Alaaddin, Gaziantep’te Handaniye ve Nuri Mehmet Paşa, Akşehir’de İmaret Camileri yer alıyordu (BCA, 030.18.1.2/125.18.16).

Bu sefer Milli Eğitim Bakanı 1948 yılında Bursa'daki İsbey Fenari Cami'sinin mimari ve tarihi kıymeti olmasına rağmen kadro haricine çıkarıldığını, Cami'nin perişan bir durumda olduğunu ve müze deposu olarak kullanılmak istendiği bildiriyordu. Nitekim Bakanlar Kurulu kararı ile söz konusu Cami müze deposu yapılmak üzere Milli Eğitim Bakanlığına tahsis edildi (BCA, 030.18.1.2/115.82.15).

Nihai olarak 1953 yılında TBMM'de Milli Korunma Kanununun bazı maddelerinde değişiklik görüşmelerinde Tokat Mebusu Ahmet Gürkan, Evkaf Müdürlüğünden halen evkafa ait cami ve mescit olarak kaç yüz gayrimenkulun kirada olduğunu sorduğunu ve 543 caminin kiraya verildiği cevabını aldığını, bunlardan bazılarında CHP teşkilatının oturduğunu ve zaman zaman bunların içindedükünler, sazlar ve eğlenceler yapıldığını söylüyordu (*TBMM Tutanak Dergisi*, 4 Mayıs 1953: 7).

Camilerle ilgili bütün bu hususlar; nedeniyle ilgili ne söylenirse söylensin, altında art niyet aransın yahut aranmasın hiç kuşku yok ki kimileri arasında derin ayrılıklar yaratan, bilhassa muhafazakar cemahta CHP'nin eleştirilmesinde kullanılan temel argüman olarak günümüze kadar getirildi.

Askeri İhtiyaçlar İçin Kullanılan Camiler

Osmanlı'da camilerin lüzum görüldüğünde üst komuta merkezi, soruşturma yahut muhakeme yerleri olarak kullanıldığı malum olmakla birlikte camilerin kışla yahut depo olarak kullanıldığı görülmemiştir. Lakin bilhassa İkinci Dünya Savaşı yıllarında, sadece Türkiye'de değil pek çok ülkede ibadet yerleri askeri ihtiyaçlar için tahsis edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesi atmosferin etkisiyle Milli Müdafaa Vekâleti ile Evkaf Umum Müdürlüğü arasında 452 sayılı bir koordinasyon kararı akdedildi. Yapılan müzakereler neticesinde ibadet ihtiyaçlarının dikkate alınması ve kullanımdan kaynaklı zararların ilgili kurumca yapılması şartıyla ilk önce kadro haricine çıkarılan cami ve mescitlerin askeriyece kullanımı kararlaştırıldı (Öztürk, 1995:511-513). Camilerin de dahil olduğu çeşitli mekanların devlet kurumları tarafından kullanımına olanak tanıyan prosedür 1939 yılında tamamlandı, ne var ki cami "işgallerine" eldeki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 1920'lerin ikinci yarısında başlanmıştı. Cami "işgallerini" düzenleyen 1939 tarihli ve 3634 sayılı kanun ise var olan fiili durumu hukuleştirdi (Esen, Güz 2011:125). Mesela 23. Fırka Kumandanı Namına Erkân-ı Harbiye Reisi imzasıyla Kocaeli Müfettişliği Memur Aliyyesine yazılan 1926 tarihli yazıda şunlar belirtiliyordu: "Sahilde kain Kadı Çelebi Cami Şerifi fırka namına vürud edecek sevkiyat efradına tahsis edilmiş olduğundan tahliye edilmediği, ancak sevkiyatın geldiği günler haliyle boş kalacağından tahliye edilmiş olduğu zannedilmiştir. Halen fırka için lazımdır efendim." (BCA, 051.0/8.67.16).

Muğla'daki Kurşunlu Cami'nin de askeriyece "işgal" edildiği, cami derunundaki kandilliğin camlarının askerlerce kırıldığı anlaşılmaktadır. Yine 1926 tarihli bir başka belgeden anlaşıldığı kadarıyla askerler tarafından "işgal" edilen Muğla'daki camilerden bir diğeri Şahidi Cami'dir. İşgalin tanıklarından terzi Celal ifade-i mazbatasında şunları ifade etmişti:

"Bir Cuma günü Şahidi Camiini işgal için mülazım Hayrettin Bey maiyetinde yüz küsur asker olduğu halde Camiinin avlusuna girip Camiinin kapısını kırmaya başladı. Ol vakit ben de orada bulunmuştum. Zabıt hitaben Hayrettin Bey kapı kırılmasa dedim. Peki amma ben amirimden emir aldım. Her halde içeriye gireceğim Caminin imamı ve kayyımı nerededir dedi. Şimdi yayladadır, iki saate kadar ancak gelebilir. Bu da haber gönderilirse gelir dedim. Öyleyse ben bekleyemem aldığım emir üzerine kırar girerim dedi (...)"

Askerlerin kapıya dayanmasıyla, kapının kırılmasına gerek kalmadan Cami'nin içine girildi, mefruşat toplandı ve asker buraya yerleşti (BCA, 51.0/13.115.75).

Dağ liva kumandanı Miralay tarafından Muğla Vilayeti Vali Vekaletine gönderilen 2 Aralık 1926 tarihli yazıda ise şunlar ifade ediliyordu: "Revir ittihaz olunan medreselere merbut Pazar Camiinin revirin tevsî' için işgali zarureti hasıl olduğundan icap edenlere emir buyurarak tahliye ile cihet-i askeriyye tesliminin süratle teminine müsaade-i velayet-i penahileri rica ve istirahat olunur efendim." (BCA, 51.0/13.115.75).

Adana'da teşkil edilen ve 10 Mart 1928 tarihinde Mardin'e muvasalat eden dokuzuncu seyyar jandarma alayının piyade taburuyla topçu ve makineli taburları da yine camilere yerleştirildi (BCA, 030.10/127.911.20). Anlaşıldığı gibi kimi camilerin askeriye tarafından kullanımı 1920'lerin ikinci yarısından sonra söz konusuydu ve bu durum ilerleyen süreçte artarak devam etti. Nitekim bizzat Gazi M. Kemal imzasıyla 1931'de "Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine" başlıklı yazıda şunlar belirtiliyordu:

"(...) Konya'da, asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle, büyük bir harabî içinde bulunmalarına rağmen sekiz asır evvelki Türk medeniyetinin hakikî mimarî şaheserleri sayılacak kıymette bazı mebani...dır. Bunlardan bilhassa Karatay medresesi, Alaeddin Camii, Sahipata Medrese, cami ve türbesi, Sırçalı mescit ve İnce Minareli Cami derhal ve müstacelen tamire muhtaç bir haldedirler. Bu tamirin ge...mesi bu âbidelerin kâmilin indirasını mucip olacağından evvela asker işgalinde bulunanların tahliyesinin ve kaffesinin mütehassis zevat nezarite tamirinin temin buyurulmasını rica ederim." (Esen, Güz 2011:125).

M. Kemal Atatürk'ün yazısının ardından adı geçen camilerin "işgalden" kurtarılması için gerekli çalışmalar başlamışsa da caminin asker "işgalinden" kurtarılması çok da kolay değildi. Yine 1 Aralık 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Başkanı, İsmet İnönü'ye gönderdiği yazıda Alaeddin ve Sahipata camilerinin hala ordunun kullanımında bulunduğunu belirtiyor, İnönü de 7 Aralık'ta Konya Valiliğine yazdığı yazıyla camilerin hemen tahliye edilmesini istiyordu. Ne var ki Sahipata Cami 9 Aralık'ta tahliye edilmişse de Alaeddin Camisi hemen tahliye edilmedi (Esen, Güz 2011:126,127).

Milli Müdafaa Vekilliği, İstanbul Orhaniye kışlasında bulunan Topçu mektebine Orhaniye Caminin verilmesine yönelik talebi karşısında, bu camiye halkın devam ettiği, civarda başka cami de olmadığı İstanbul Vakıflar Müdürlüğü tarafından bildirildi, ne var ki buna rağmen bir süre sonra İstanbul Vakıflar Müdürlüğü, Vakıflar Umum Müdürlüğüne yazdığı yazıyla topçu mektebi müdürü tarafından caminin tamamen kapatılarak kışlaya ilhak edildiğini belirtti. Bunun neticesinde Vakıflar Umum Müdürü 1935 Başvekalete, bunun hiç doğru olmadığını, açık bulundurulması çok önemli olan söz konusu caminin boşaltılması hususunun Milli Müdafaa Vekaletine yazılması gerektiğini bildirmekteydi (BCA, 030.10/192.315.17).

1935 yılı Ekim'inde bu sefer Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Afet imzasıyla Başbakanlığa bir yazı gönderildi. Bu yazıda Gebze Mimar Sinan tarafından yapılan Çoban Mustafa Cami'nin tarihi kıymeti bulunduğu, camide askerlerin oturduğu ve mühimmat deposu olarak kullanıldığı, bu durumun camiye zarar verme ihtimalinin açık olduğundan binanın boşaltılması gerektiği belirtiliyordu (BCA, 030.10/213.446.5).

Çeşitli arşiv belgeleri, bir düzen ve ahenkten yoksun olarak gerçekleşen pek çok cami "işgali" olduğunu göstermektedir ki bundan dolayı hem yapılar zarar görüyor, hem de ibadet konusunda sıkıntılar baş gösteriyordu. Camiler konusundaki bu durumdan elbette devletin tepedeki isimleri yahut tek başına ordunun camilere karşı tavır alındığı anlaşılmaz, ne var ki devlet kademesinde yer alan birilerinin özenli davranmadığı, yapılara ciddi zararlar veren ihmalkarlıklar yaşandığı açıkça ortadadır. Kaldı ki durumun bir süre sonra ciddi bir boyuta ulaşması üzerine Başvekalet ve Dahiliye Vekaleti tamimler yayınladı. Dahiliye Vekaleti'nin Umumi Müfettişlikler ve vilâyetlere tebliğ edilen 9 Nisan 1936 tarihli yazısında "Türkülüğün medeniyet tarihinin abidelerin" zaman zaman çeşitli bahane ve sebeplerle tahrip edildiği, vakfa ait gayri menkullerine yönelik bu tarz hareketlerin "şiddetle takip ve tecziye" olunacağı belirtildi. Tarihi ve mimari kıymeti olan cami ve mescitlerin "işgal" edilmemesi için Başvekalet, Nisan 1936 tarihli ve 6/1250 sayılı tamim yayınladı. Bu tamimde eski sanat eserlerinin tahripten korunması için gösterilen hassasiyete ve bunun için yapılan tebligata rağmen daha önce askeriyenin "işgali" altında bulunan tarihi ve

mimari yüksek kıymeti olmalarından dolayı tahliye ettirilen Diyarbakır'daki Hüsreviye ve Behramiye Camilerinin Ziraat Bankasınca buğday anbarı ittihaz edildiğinin anlaşıldığı ve derhal boşaltılmaları vilayete emredildi. Hangi daireye ait olursa olsun Türk sanat ve medeniyetinin kıymetli belgeleri olması itibariyle bu gibi eserlere karşı gösterilecek ihmallerin mazur görülemeyeceği ve bundan sonra tasnif harici olsa dahi Vakıflar Umum Müdürlüğünden muvafakat alınmadıkça hiçbir cami ve mescidin işgaline meydan verilmemesi son defa olarak tebliğ edildi (BCA, 030.10/15.84.4; BCA, 180.09/31.168.16).

14 Nisan 1936 tarihli tamim kapsamında vali ve kaymakamlar tarihi ve mimari kıymeti olan cami ve mescitlerin boşaltılması için harekete geçti. Lakin Milli Müdafaa Vekilinin Başvekalet'e gönderdiği 26 Eylül 1936 tarihli yazıda askeri garnizonların her yerde tamam olmadığı ve bunları acilen tamamlamaya bütçenin müsaade etmediği belirtildi. Böylelikle zorunlu olarak cami, mescit ve medreselerin işgal edildiği ve yeni bina yapılmadıkça buraların boşaltılmasına imkan olmadığı, zira buralarda bulunan insan ve harp malzemelerinin açıkta bırakılmasının mümkün olmadığından bu tamimin yanlış telakki edilmemesi için tavzihan tamimine müsaadesi rica ediliyordu.

Buna karşılık Başvekalet 14 Ekim 1936'da yeni bir tamim yayınlayarak söz konusu tamimin maksadının sanat ve tarihi bakımdan kıymetli olan ve salahiyyetli makamlarca tespit edilen eserlerin muhafazası olduğuna göre bu tamime dayanılarak böyle bir durumda olmayan binaların da derhal boşaltılması için askeriyenin tazyik edilmesinin uygun olamayacağından maksada göre hareket edilmesini rica etmekteydi (BCA, 030.10/192.316.2). Bu tamimle tarihi ve mimari değeri olan camilerin "işgal" edilmemesi, tasnif dışındakilerin "işgaline" ise "göz yumulacağı" belirtilmekteydi. Eski eserlere yönelik bu "korumacı zihniyet", Esen'in belirttiği gibi söz konusu mabedlerin "kutsallığından" değil milliliği temsil etmesi, yani "Türklüğünden" kaynaklanmaktadır (Esen, Güz 2011:128).

Yine de değerli camilerin askeriyece kullanımı devam ediyordu. Vakıflar Umum Müdürü, başbakanlığın bu tamimi kapsamında yazdığı yazıyla Bolu'da 135. Alayın işgali altında bulunan iki cami ve bir mescidin olduğunu belirttikten sonra bu camilerden Tabaklar Camisi ile mescidin tarihi ve mimari değerinin olmadığı, lakin Kadı Cami'siyle ilgili 1341 tarihli Vilâyet Salnamesinde "Bolu'daki milli abidelerin en mühimlerinden biri de Kadı Camii namile maruf cami olduğu ve hassaten kapısı ve mihrabı itibarile pek kıymetdar bir Türk abidesi bulunduğu" yazılı olduğunun valilikten bildirildiğini söyleyerek söz konusu caminin bir an önce boşaltılması gerektiğini ifade ediyordu. Bunun üzerine Başbakanlık, Milli Müdafaa Vekâletine başvurarak söz konusu caminin boşaltılmasını talep ettiyse de alayın seferi eslihasını koyacağı depo yapılmadıkça buranın boşaltılmasına imkan olmadığı, kaldı ki camiye eski halinden daha iyi

bakıldığı ve bu işgallerin zaruretten yapıldığı bildirildi (BCA, 030.10/192.316.5).

1938'de Konya'daki Mesut bin Kılıçarslan'ın eseri olan Alâettin Cami de uzun süredir asker işgali altındaydı. Vakıflar Umum Müdürlüğü, caminin harabiyete doğru gittiğini ve duvarlarında çeşitli çatlaklar meydana geldiğini ve asker işgali altındayken yapının tamir edilemeyeceğini belirtti. Başvekaletten, birinci sınıf camilerden olan Alâettin Cami'sinin tamiri için askeri eşyadan arındırılması gereği mahalline bildirilmişse de içindeki eşya için kiralık yer bulunamadığından 1939'da yeniden bir anbar yapıncaya kadar Caminin askeriye'nin emrinde kalmasının zorunlu olduğu Milli Müdafaa Vekilliğinden bildirildi (BCA, 030.10/192.317.9).

Camiler için çeşitli kurumlardan talepler gelmeye devam ediyordu. Ve fakat bu esnada camilerin kıymetinin çok fazla göz önüne alınmadığı anlaşılmaktadır. Mesela Selçuklu hükümdarlarından Birinci Keykubat'ın eşi, İkinci Keyhüsrev'in annesi Mahperi Sultan tarafından yaptırılan Huvant manzumesi (Cami, mescit, Türbe) olduğu halde Kayseri Valiliği bu Camiyi geçici olarak cezaevi yapmak için Dahiliye Nezaretine başvurdu. Hatta bunun vekillikçe kabul görmesi karşısında hem Vakıflar Umum Müdürlüğü, hem de Maarif Vekilliği, Başbakanlığa başvurarak bu hatanın önüne geçilmesi gereğini bildirdiler. Nitekim Kayseri'de cezaevi için Bedestenli hanı kiralanarak mahkum ve mevkular adı geçen hana nakledildi.

Takip eden süreçte camiler, askeri işler için kullanımına tahsis edilmeye devam etti. 1938 yılında Kayseri'de Çandır, Kulpek ve Akça Camileri askeriyece "işgal" edildi. Oldukça kıymetli olan Huand Cami'siyle ilgili talepler de sürmekteydi. Vakıflar Umum Müdürü, Mart 1939'da Başvekalete yazdığı yazıyla Kayseri'de piyade alayı emrine gelecek askerin iskanı için istenilen Cami'nin birinci sınıf abide olduğunu, bundan dolayı askeriye'ye verilmemesi gerektiğinin Kayseri Valiliğine bildirilmesini istedi (BCA, 030.10/213.447.11).

Herhangi bir cami yahut mescidin ne sebeple olursa olsun işgal edilmemesi ve edilmiş olanların tahliyesiyle ilgili buyruklara rağmen bu konuda bir düzen yoktu. Bu durum karşısında Vakıflar Umum Müdürü, ülkede her yıl yeni askerin gelip gittiği bunun için sürekli mabetlerin "işgalinin" düşünülmesinin ve "mabetlerin yolcu hanı" durumuna sokulmasının doğru olmadığını, buna yönelik talep ve müdahalelere artık son verilmesini istedi

**Yakın Geçmişte Camilerin Farklı Kurumlara Tahsisi ve Askeri Amaçlı Kullanımı Üzerine
Bir İnceleme**

(BCA, 030.10/213.447.11). Ancak Türkiye’de pek çok cami, askeri amaçlar için kullanılırken vatandaşlar da yer yer tepkilerini ortaya koydu.³

Bursa Cami imam ve hatibinin 1939 yılında Cumhurbaşkanına yazdığı yazıda Bursa Altı Parmak Cami’nin askerler tarafından 20 günlüğüne işgal edildiğini, lakin aradan 20 gün geçmesine rağmen boşaltılmadığını, mahalle civarında cami olmadığı ve cemaati kalabalık olan bu caminin ibadete açılmasını istedi. Bu müracaatın ardından bir tetkik yapıldıysa da askeri barındıracak hiç bir yer bulunamadığından işgalin devam etmekte olduğu bildirildi (BCA, 30.10/139.998.2).

1939 yılında Turgutlu’daki bazı mahalle temsilcileri Diyanet İşleri Başkanlığına müracaat ederek üç mahalle ortasındaki tek cami olan Limonlu Cami’nin Evkaf Müdüriyeti tarafından topçu alayına depo olarak verildiğinden ibadethanenin tahliyesini istediler. Diyanet İşleri Reisi de Başvekaletle bunu bildirerek imkan görüldüğü takdirde icabına bakılmasını rica etti (BCA, 030.10/192.317.10).

Yine 1939 yılında Çankırı’da kadro dahilinde bulunan Yeni Cami, Toprak Mahsülleri Ofisi tarafından buğday anbarı yapılmak için kiralanmak istendi. Vakıflar Umum Müdürü bu istek karşısında askeri gereklilikler nedeniyle zaten ülkenin pek çok yerinde camilerin işgal edildiğini, geride kalanların ihtiyaca cevap vermediğini, son zamanlarda sık sık bu tarz talepler karşısında kaldıklarından bunun mümkün olmadığını belirtti (BCA, 030.10/192.318.1).Gerçekten de Türkiye’de yaşanan bina buhranı ve çeşitli camilerin askeri makamlarca kullanılmasından ötürü ibadet hususunda bir takım sıkıntılar baş gösterdi.

1941 yılındaysa hem tarihi ve hem de mimari bakımdan oldukça değerli olan Üsküdar’daki Âtik Valide Cami ve tekkesi ile Çinili’deki Efgan Tekkesi Vakıflar Müdürlüğüne haber bile verilmeden işgal edildi. Yapılan teşebbüs neticesinde sadece Efgan tekkesinin havuzlu odasının boşaltıldı. Bunca başvuru ve tebligata rağmen bu gibi “tecavüzler”in “layıksız ve acıklı” olduğu, Üsküdar’da bir kaç hayvan alacak kiralık bina bulmanın zor bir şey olmadığından bu gibi hallere son verilmesi Başvekalet’ten istendi. Başvekalet de bunu doğru bularak Milli Müdafaa Vekilliğine yazdığı yazıyla bu gibi değerli yapıların tahripten korunması gerektiğini ve askeri ihtiyaçların başka binalarda temin edilmesini rica etti (BCA, 030.10/192.318.16).

³ Yeni İstiklal gazetesine vatandaşların gönderdiği mektuplarda askeri amaçla kullanıldığı ifade edilen pek çok cami adı zikredilmektedir. Ayrıntılı bilgi için Mehmed Şevki Eygi, *Yakın Tarihimizde Câmî Kıyımı*, (İstanbul: Tarih ve İbret Yayınları, 2003), s.27-112.

Kuşkusuz cami işgallerinin görünürdeki nedeni bilhassa askeriye için yeterli yapının olmamasıydı. Bir ihtimal camilerin fiziki bakımdan uygunluğunun da etkisiyle göze kestirilen, akla gelen ilk yapılar camiler oldu. Kraldan çok kralcının yaklaşımlarından ötürü yasal düzenlemelere rağmen değerli yapılar zarar gördü. Mesela Hayrabolu Müftüsü Tayyip Öztürna'nın Diyanet'e yazdığı 27 Şubat 1947 tarihli dilekçede Ömer Efendi Cami'sinin birkaç seneden beri asker "işgali" altında olduğu ve caminin harabe halini aldığı belirtilmekteydi: "bundan bir mah mukaddem camii şerifin nısfının kiremitleri asker tarafından sökülüp arabalar ile sevk edildiği ve bu da camiinin harabiyetine sebep olacağı resmen alakadar makamlara yazıldığı halde hiçbir faide görülmedi." (BCA, 030.10/192.318.18).

Sivas'ın en eski anıtlarından olan Ulu Cami de askeri kullanımdan ötürü harap hale gelmişti ve tahliye edilmesinden itibaren onarılamamıştı. Bu Selçuklu eserinin kurtarılması için 1948'de dönemin Milli Eğitim Bakanı, Caminin Orta Anadolu'da kurulması planlanan Türk İslam eserlerine ait devlet müzesine tahsisi için izin istedi ve 9 Mart 1948'de Bakanlar Kurulu bu isteği uygun görerek kabul etti (BCA, 030.18.1.2/115.99.2).

Bütün bu hususların yanı sıra vatandaşların ibadetlerini aksatan durumlar da yaşandığından çeşitli müracaatlar da yapılmaya devam etti. Pek tabii bu müracaatların bazıları imkanlar ölçüsünde değerlendirilerek olumlu neticelendirilmekteydi. Örneğin Diyarbakır'da asker tarafından işgal edilen Şeyh Matar Cami'nin ibadete açılması için halk adına müracaatta bulunan imamın bu isteği olumlu karşılanarak cami tahliye edildi (BCA, 030.10./139.998.6).

Uzun sürelerden beri asker işgaline maruz kalan camilerden bir diğeri ise Antalya'nın değerli yapılarından Murat Paşa Camiidir. 1941 yılının Mayıs ayında Vakıflar Umum Müdürlüğü, Başvekalete müracaat ederek yapının tamire olan ihtiyacının zaman geçtikçe arttığını ve tamir edilerek halkın istifadesine açılması gerektiğini ve askeri levazımın tahliye edilmesini istedi. Nitekim Başvekil yerine Müsteşar imzasıyla Vakıflar Umum Müdürlüğüne gönderilen telgrafla Caminin boşaltıldığının Milli Müdafaa Vekilliğinden Eylül 1941 tarihli alınan yazıyla bildirildiği belirtiliyordu (BCA, 030.10/192.318.12).

Müracaatlar karşısında zaman zaman tahliyeler gerçekleşse de bunların sayısı azdı ve yukarıda aktardıklarımızla uyumlu olarak cami "işgallerini" hukukileştiren 3634 sayılı kanununa çok da riayet edilmeyerek ihtiyaç durumunda ilk olarak ibadethaneler işgal ediliyordu. Öyle ki bizzat Vakıflar Umum Müdürü 1944 yılında Başvekalete çok çarpıcı pasajların yer aldığı bir yazı gönderdi. Buna göre Elazığ merkezinde yer alan Saray Cami'sinin zahire anbarı yapılmak üzere Toprak Mahsülleri Ofisi hesabına Ziraat Bankası emrine verilmesine yönelik bir emrin haber alındığını, bu yapının

minberiyile kıymetli bir sanat eseri olduğunu, anbar yapılacak başka yerler bulunduğunu ifade etti. Hatta vakıflar idaresince bu cami yerine diğer camilerden bir kaçının anbar yapılmasının teklif edildiği halde kabul edilmediğinin anlaşıldığını belirtti. 3634 sayılı Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanundaki hükme göre (11.madde) askeriyenin ihtiyacı için devlet, sonra belediyeler, özel idare ve bunlar yetişmezse vakıflar idaresine ve halka ait yerlerin işgal edilebileceği tasrih olunmuştu. 452 sayılı koordinasyon heyeti kararının 14. maddesinde de mahalli ihtiyaç fevkinde bulunduğu valiliklerce tespit edilecek mabetlerin işgal edilebileceği ve bu takdirde mabetlerin iyi muhafaza edileceği belirtilmekteydi. Kanunla belirlenen bu istisnai haller uygulamada önem ve amacından tamamen uzak tutularak ilk önce camilerin işgal edildiği, dolayısıyla pek çok sanat eserinin harap olduğu öne sürülmekteydi. Keza ofis emrine verilen camilerin bir kısmının içerisindeki zahirenin etkisiyle duvarlarının çatladığı ve döşemelerinin çöktüğü, böylesine kıymetli eserlerin muhafazası için tedbir alındığının görülmediği, savaşta dahi eski eserlere karşı titiz olunduğunun ortada olduğu ifade edilmekteydi.

Müdür, bu işgaller nedeniyle Mimar Sinan'ın İskele Cami'sinin dış kısımlarına kadar ot ve saman, Nusretiye Cami'sine kösele doldurulduğu, Babaeski'deki Cedid Ali Paşa Cami'nin kubbe kurşunlarının çalındığını, Anadolu kavağundaki Mihrişah Cami'nin tamamen yandığını ifade ediyordu. Bunlar içerisinde sadece Nusretiye Cami'sindeki tahribatın önlenmesi için 32 bin liraya ihtiyaç olduğu belirtildikten sonra Atik Valide adıyla anılan Nurbanu Sultan, Salkımsöğüt'te Zeynep Sultan, Yavuz Selim'in Lalasının yaptırdığı Hüsam Bey ve Kasımpaşa'daki Piyale Camilerinin un ve buğday anbarı yapıldığını, bunlardan Hüsam Bey Cami'nin baskıya dayanamayarak döşemesinin çöktüğü dile getirildi. Bütün bunlar nedeniyle kıymetli sanat eserlerinin acıklı bir hale geldiğinden Elazığ'daki yapının buğday anbarı yapılmasından sarf-ı nazar edilmesi gerektiğinin "telle" Elazığ Valiliğine emir buyurulması istendi (BCA, 030.10/192.318.26).

Satılan, kiralanın ve başka işler için kullanılan camiler gerçekten de bazı bölgelerde halkın ibadetini yapmasına engel oluyordu. 18 Kasım 1946 tarihinde Şile'den Başbakan Recep Peker'e, Hafız Sadi imzasıyla gönderilen telgrafta kazalarında iki caminin olduğu ve bunlardan birinin askeri birlik tarafından "işgal" edildiği, ikincisinin de celp ve sevk eratı için "işgal" edileceğinin bildirildiğinden bunun önüne geçilmesi talep edilmekteydi (BCA, 030.01/56.344.8).

Siirt'teki kimi camilerin de askeriye tarafından kullanılması karşısında Siirtliler bazı camilerin boşaltılarak ibadete açılması için taleplerde bulundu. Seyyar Jandarma Alayı tarafından "işgal" edilmiş olan Münkedir ve Cumhuriyet Camilerinin ibadete açılması için 10 Temmuz 1950'de Ulus Mahallesi Muhtarı Muhittin Özer ve Yusuf Batur imzasıyla Başbakanlığa bir

telgraf gönderildi. Telgrafta Siirt'teki seyyar jandarma alayının Münkedir ve Cumhuriyet Camilerine yerleştiği, buraların halkın ibadetine terk edilmesi gerektiği belirtilmekteydi. Kentte askeri ihtiyaçlar için 1948 ve 1949 yıllarında jandarma için pavyon inşaatına başlanmıştır, lakin henüz bitirilememiştir. Dolayısıyla kiralık bina bulmanın zorluğuyla birlikte jandarmanın taşınmasının henüz mümkün olmadığı belirtildi (BCA, 030.01/66.414.7).

Sonuç

Yakın dönem Türk tarihinin en hassas konularından biri olarak günümüze dek tartışılmalı olan cami politikalarıyla ilgili farkı isimler birbiriyle çatışan değerlendirmeler içerisinde oldular ve olmaya devam ediyorlar. Gerçek olan şu ki Türkiye'de satılan ve sayısı az olmayan camilerin yanında yine pek çok cami başta askeriye olmak üzere çeşitli kurumlar tarafından kullanıldı. Cumhuriyet, 1923'de ilan edildiğinde ülkenin pek çok yeri adeta harabeyi andırıyor, bina konusunda ciddi sıkıntılar yaşanıyor. Üstelik ekonomik imkanlar da oldukça kısıtlıydı. Bu yapıların askeriye tarafından kullanımının arttığı yıllarda İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı özel koşulların olduğu bir dönemdi. Ancak bu, camilerin daha önceleri de farklı ihtiyaçlar için kullanılmadığı anlamına gelmiyordu. Durum böyle olmakla birlikte camilere karşı ihmalkâr bir tavrın da olduğu belgelerden açık bir biçimde görülmekte, bu yapılara gereken özenin gösterildiğini öne sürmekse mümkün gözükmemektedir.

Tek parti döneminde tarihi değeri olan camiler 1930'larda iyice ivmelenen ulusalcı bakış açısının da etkisiyle milliliği ve kadim Türk medeniyetinin bir unsuru olarak Türk sanatının köklülüğünü simgelemesi bağlamında değerlendirildi. Ne var ki Türkiye'nin tarihi ve mimari açıdan kıymetli bazı abideleri iktidarın uyarılarına karşı "işgal" edildi. İktidar dikkat çekici bir şekilde kullanılan bu değerli camilerin boşaltılmasına yönelik yayınladığı tamimlere rağmen bunun önüne hemen ve kesin olarak geçemedi.

Günümüzde hem siyasi alanda ve hem de kamuoyunda zaman zaman gündeme gelen geçmişin cami politikaları, kimilerince tek parti iktidarı ve mensuplarını itham aracı haline getirildi, bazılarıysa tek parti dönemi paradigmasının etkisinde kalarak geliştirdikleri savunma mekanizmasıyla meseleyi sadece ve sadece maddi, yani ekonomik temelde görerek tamamiyle iyimser değerlendirme eğiliminde oldular. Kuşkusuz böylesine hassas bir konu ele alınırken yakın tarihteki halet-i ruhiye, maddi imkansızlıklar, yeni ulus inşa süreci ve devletin güvenlik kaygıları hesaba katılmalıdır. Bu çalışmada yapılmaya çalışılan da büyük oranda arşiv belgeleri ışığında geçmişin cami politikalarını bilhassa askeriyenin kullandığı camiler ekseninde değerlendirmektir. Ulaştığımız sonuçlardan biri

**Yakın Geçmişte Camilerin Farklı Kurumlara Tahsisi ve Askeri Amaçlı Kullanımı Üzerine
Bir İnceleme**

askeri ihtiyaçlar için cami kullanımının 1920'lerin ikinci yarısından itibaren başladığı, II. Dünya Savaşı yıllarında bunun ivme kazandığıdır. Uygulamada ise ibadete açık bulundurulması gereken kimi camilerin de "işgal" edildi, üstelik bazı değerli camilerin "işgalinin" önlenmesi için iktidarın çabalarına rağmen hemen ve kesin sonuç alınamadı. Ayrıca cami politikalarının şekillenmesinde maddi ve fiziki imkansızlıkların yanı sıra tek parti döneminin toplum tahayyülü, ulus-devlet ideali ve laiklik politikalarının etkili olduğu da ifade edilmelidir.

Kaynakça

Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 030.10/15.84.4.

BCA, 030.10/26.151.24.

BCA, 030.01/56.344.8.

BCA, 030.01/66.414.7

BCA, 030.10/73.480.4.

BCA, 030.10/127.911.20.

BCA, 030.10/139.998.2.

BCA, 030.10./139.998.6.

BCA, 030.10/192.315.17.

BCA, 030.10/192.316.2.

BCA, 030.10/192.316.5.

BCA, 030.10/192.316.10.

BCA, 030.10/192.317.9.

BCA, 030.10/192.317.10.

BCA, 030.10/192.318.1.

BCA, 030.10/192.318.12.

BCA, 030.10/192.318.16.

BCA, 030.10/192.318.18.

BCA, 030.10/192.318.26.

BCA, 030.10/192.318.35.

BCA, 030.10/213.446.5.

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad]

ISSN: 2147-1185

BCA, 030.10/213.447.11.

BCA, 030.18.1.2/49.79.6.

BCA, 030.18.1.2/57.61.4.

BCA, 030.18.1.2/109.70.6.

BCA, 030.18.1.2/110.15.11.

BCA, 030.18.1.2/115.82.15.

BCA, 030.18.1.2/115.99.2.

BCA, 030.18.1.2/125.18.16.

BCA, 51.0/8.67.16.

BCA, 51.0/13.115.75

BCA, 180.09/31.168.16.

Belgesel Nitelikli Kaynaklar

Resmi Gazete, 16 Kanunusani 1933, Sayı:2305.

Resmi Gazete, 22 Teşrinisani 1935, Sayı:3163.

TBMM Zabıt Ceridesi, 15.11.1935.

TBMM Tutanak Dergisi, 4 Mayıs 1953.

Diğer Kaynaklar

Eygi, Mehmed Şevki, *Yakın Tarihimizde Câmi Kırımı*, Tarih ve İbret Yayınları, İstanbul, 2003.

Esen, A. Kıvanç, "Tek Parti Dönemi Cami Kapatma/Satma Uygulamaları", *Tarih ve Toplum - Yeni Yaklaşımlar* 13, (Güz 2011): 91-158.

Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: TDV Yayınları, 1995.

